

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział I. Metodologia, wykorzystane teorie politologiczne i socjologiczne	15
1.1. Teorie rewolucji w naukach społecznych	15
1.2. Młody obywatel – próba wyznaczenia ram dla analizy politologicznej	20
1.3. Młodzież jako grupa społeczna w ujęciu naukowym	22
1.4. Młodzież jako czynnik zmian	26
1.5. Determinanty aktywności politycznej młodzieży	28
1.6. Ilościowy i jakościowy potencjał zmiany	31
1.7. Młodzież i studenci w strukturze społeczeństwa ukraińskiego	33
Rozdział II. Zmiany społeczno-polityczne w okresie niezależności	41
2.1. Specyfika protestów studenckich	41
2.2. „Demokracja Mityngowa” przełomu lat 80. i 90. na Ukrainie	44
2.3. Regionalizacja Ukrainy w kontekście zmian społecznych	46
2.3.1. Podział administracyjno-terytorialny Ukrainy	46
2.3.2. Etniczno-kulturowy skład Ukrainy	49
2.3.3. Aspekt językowy	53
Rozdział III. Baza społeczna rewolucji i protestów w okresie niezależności	57
3.1. „Studencka Rewolucja na Granicie” (1990)	57
3.2. „Ukraina bez Kuczmy” (2000–2001)	65
3.3. Rewolucja na trawie (studenckie protesty przeciwko połączeniu uniwersytetów – Sumy, maj 2004)	71
3.4. „Powstań Ukraino” (2002–2003)	72
3.5. „Pomarańczowa Rewolucja” (listopad 2004)	76
3.5.1. Początki ruchu studenckiego „Pora”	77
3.5.2. „Pora” podczas Pomarańczowej Rewolucji	79
3.5.3. Przebieg Pomarańczowej Rewolucji	81

3.6. „AntyTabaczna Kampania” (2010–2012)	93
3.7. „Przeciw degradacji oświaty”	96
3.8. „Rewolucja Godności” (listopad 2013 – luty 2014)	100
3.8.1. Protesty studenckie w Sumach	111
3.9. Ukraina po rewolucji	113
3.9.1. Krym	113
3.9.2. „Rosyjska wiosna”	115
3.9.3. Studenci w okresie porewolucyjnym	116

Rozdział IV. Studenci jako podmiot politycznej zmiany

we współczesnej Ukrainie – analiza ilościowa	119
4.1. Metodologia	119
4.2. Rezultaty i wnioski z badania	121
4.3. Podsumowanie	148

Rozdział V. Wzory zmian społeczno-politycznych w świadomości

ukraińskich studentów – analiza jakościowa	151
5.1. Metodologia	151
5.2. Rezultaty i wnioski z badania	152
5.3. Podsumowanie	172

Zakończenie	175
--------------------------	-----

Spis tabel, wykresów, map, zdjęć	179
---	-----

Bibliografia	181
---------------------------	-----

W s t ę p

Najważniejsze wydarzenia społeczno-polityczne ostatnich lat na Ukrainie (m.in. Rewolucja na Granicie, Pomarańczowa Rewolucja, Rewolucja Godności) kojarzą się powszechnie raczej z proeuropejską opozycją i zachodnioeuropejskimi aspiracjami ukraińskiego społeczeństwa, rzadziej natomiast wspomina się, że zapoczątkowane zostały przez środowiska studenckie. Rewolucja Godności, w Polsce częściej określana jako Eurorewolucja, została tak naprawdę zainicjowana przez ogólnoukraiński sprzeciw wobec pobicia przez Berkut¹ protestujących studentów na Majdanie Niezależności w dniach 29–30 listopada 2013 roku. Setki tysięcy Ukraińców w różnym wieku zebrało się w stolicy oraz w innych miastach w całym kraju, oburzonych faktem, że „reżim bije ich dzieci” (...) – tak zaczęła się Rewolucja Godności. Mirosław Marinowicz, prorektor Katolickiego Uniwersytetu we Lwowie, tak scharakteryzował uczestników protestów studenckich z 2013 roku: „Najważniejsze jest dla mnie młode pokolenie. Jest unikalne w swojej niesowieckości. Jest to pierwsze pokolenie nie-homo sovieticus”³. Uznając za doniosłą rolę studentów, jaką odegrali podczas dramatycznych wydarzeń z najnowszej historii politycznej Ukrainy, warto skupić na tym problemie uwagę badacza społecznego – politologa. Wybór tej kategorii społecznej przy opisie współczesnej Ukrainy nie jest przypadkowy, ponieważ jak pisze Tom Junes „(...) jest niezaprzeczalne, że studenci odegrali ważną rolę w tych wydarzeniach. Tak jak w poprzed-

¹ Berkut (ukr. Беркут) – wyspecjalizowana jednostka milicji ukraińskiej podległa Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Została utworzona w miejsce radzieckich służb OMON po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości.

² T. Junes, *Euromaidan and the Revolution of Dignity: A Case Study of Student Protest as a Catalyst for Political Upheaval*, „Critique & Humanism”, vol. 46, 2/2016, s. 83.

³ Л. Межва, *Нинішня опозиція – це не те, з чим я хочу йти в майбутнє*, Мирослав Маринович, www.gazeta.ua/articles/opinions-journal/_ninishnya-opoziciya-ce-ne-te-z-chim-ya-hochu-jti-v-majbutnye-miroslav-marinovich/536142 (dostęp 13.12.2020).

nich rewolucjach w 1990 oraz w 2004 roku studenci de facto stanowili katalizator szerokiego przewrotu politycznego”⁴.

Ogólne i szczegółowe hipotezy badawcze zaprezentowane w tej książce, zostały zweryfikowane w toku analizy danych zebranych podczas badań terenowych, które były realizowane od września 2017 roku do czerwca 2018 roku⁵. Z uwagi na cele badawcze projektu naukowego, jak również jego skalę (m.in. 1043 respondentów w badaniach ilościowych na Ukrainie), należy uznać je za pionierskie w skali ogólnopolskiej w zakresie problematyki poruszanej w tejże książce.

Problematyka książki jest umiejscowiona w obszarze nauk społecznych, zaś dominującą dyscypliną naukową pracy są nauki o polityce. Obejmuje również zagadnienia z zakresu historii, socjologii, stosunków międzynarodowych i antropologii. Sięga do tradycyjnie stosowanej metodologii w naukach o polityce, takich jak: metoda historyczna, analiza systemowa⁶, ale też metodologii z innych dyscyplin: szczególnie metod badań ilościowych oraz jakościowych⁷. Poszukując swoistych wzorców i prawidłowości charakteryzujących zjawiska społeczne i polityczne, swoją uwagę skupię głównie na latach 1991–2017, jednak niezbędne będzie także sięganie do faktów z historii Ukrainy.

Szczegółowej obserwacji zostaną poddane następujące problemy:

1. Dynamika zmian społecznych, politycznych i gospodarczych obserwowana na przestrzeni dziejów Ukrainy, ze szczególnym uwzględnieniem przemian zachodzących po 1991 roku.
2. Poglądy, wizje, idee, systemy wartości, wiedza (kultura polityczna) grupy społecznej, jaką jest młodzież/studenci, która potencjalnie i rzeczywiście odgrywa istotną rolę w procesach politycznych na Ukrainie ostatnich lat.
3. Zakorzenie w świadomości studenckiej akceptowane rozwiązania politycznych konfliktów, ich polityczny radykalizm, poczucie marginalizacji, poczucie skuteczności i politycznego sprawstwa, postrzeganie alternatyw dla zmian o charakterze rewolucyjnym itd.

⁴ Т. Джунс, *Евромайдан и Революция достоинства: студенческий протест, катализирующий политические перемен*, „Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры”, wydanie rosyjskie, 1/2016, s. 30.

⁵ Projekt pt. „Pierwsze pokolenie wolności: państwo, patriotyzm, demokracja w świadomości młodzieży w Polsce i na Ukrainie – analiza porównawcza” jest finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki (UMO-2016/23/D/HS5/00902). Autor był zatrudniony na stanowisku wykonawcy w projekcie badawczym.

⁶ B. Krauz-Mozer, P. Ścigaj, *Podejście badawcze i metodologie w nauce o polityce*, wyd. Księgarnia Akademicka, Kraków 2013.

⁷ R. Bäcker, *Metodologia badań politologicznych*, Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych, Warszawa 2016, s. 112.

4. Charakterystyczne dla ukraińskiego społeczeństwa modele zmiany społeczno-politycznej. Moją intencją będzie uchwycenie swoistych ciągłości i typowych tendencji w procesach prowadzących do tych zmian, jak również determinujących ich przebieg.
5. Baza społeczna podmiotów odgrywających kluczową rolę w procesach przemian społeczno-politycznych, ze szczególnym uwzględnieniem studentów.
6. Podziały i konflikty o podłożu społecznym, politycznym, ekonomicznym, kulturowym i ich konsekwencje dla kondycji państwa i społeczeństwa ukraińskiego.

Problematyka prezentowana w książce dotyczy kwestii dotychczas nieobjętej całościową analizą naukową. Jest ona podejmowana szerzej na Ukrainie oraz w krajach zachodnich, natomiast w Polsce praktycznie nieobecna. Temat Ukrainy w polskich publikacjach ograniczony jest najczęściej do kwestii historycznych lub przyjmuje formę reportażu, które nie podlegają naukowym kryteriom. Do najważniejszych pozycji należą: „Ukraina po (Euro)majdanie. Od autorytaryzmu do protodemokracji”, opracowanie pod redakcją Andrzeja Stelmacha i Liany Hurskiej-Kowalczyk, oraz książka, również Liany Hurskiej-Kowalczyk „Opozycja polityczna na Ukrainie (1991–2006)”. Na szczególną uwagę zasługuje również ukraińskojęzyczna pozycja Timothy’ego Snydera „Українська історія, російська політика, європейське майбутнє”⁸. Rolę młodzieży (studentów) w ukraińskich rewolucjach opisywali między innymi Inna Sobsun⁹ w czasopiśmie „Spilne”, gdzie scharakteryzowała rewolucje studenckie z roku 2011, oraz wspomniana już Liana Hurska-Kowalczyk w artykule „Студенцька „Револуція на Граніці” opisyującym przemiany społeczno-polityczne w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. Czołowymi pozycjami anglojęzycznymi są natomiast publikacje autorstwa: Toma Junesa („Euromaidan and the Revolution of Dignity: A Case Study of Student Protest as a Catalyst for Political Upheaval, Critique & Humanism”), Christine Emeran („New Generation Political Activism in Ukraine 2000–2014”) czy Nadii M. Diuk („The Next Generation in Russia, Ukraine and Azerbaijan, Youth, Politics, Identity, and Change”).

Problem Ukrainy polegał na tym, że zawsze była częścią innego państwa bądź obcego imperium. Dopiero „za trzecim podejściem” – po próbie Bohdana Chmielnickiego w 1654 roku i Mychajły Hruszewskiego w 1917 roku – wybiła się wresz-

⁸ Т. Снайдер, *Українська історія, російська політика, європейське майбутнє*, wyd. Duch i Litera, 2015.

⁹ І. Совсун, *Чи можлива в Україні студентська революція?*, „Спільне”, 2011, 3, s. 96–99.

cie, w 1991 roku, gdy rozpadło się ZSRS, na niepodległość¹⁰. Tym samym burzliwa historia niejako wymusiła na Ukrainie odejście od modelu postępu społecznego charakterystycznego dla innych państw regionu na rzecz gwałtownych, znaczących zmian o możliwym charakterze cyklicznym. Niemniej, dopiero w ciągu ostatnich trzydziestu lat, podobnie jak w innych krajach byłego Związku Radzieckiego, Ukraina postkomunistyczna przechodziła to, co Taras Kuzio nazwał „poczworną transformacją”. Ta transformacja objęła cztery wielkie zmiany: (1) od komunizmu do demokracji, (2) od gospodarki centralnie planowanej do wolnego rynku, (3) od bycia częścią imperialnego państwa do budowania niepodległego państwa oraz (4) od stłumionej tożsamości narodowej do odrodzenia tejże tożsamości¹¹. Zmiany te – zarówno w sensie politycznym, gospodarczym, jak i społecznym – w ostatnich latach wykazują niezwykle dynamikę, co potwierdzają między innymi: wydarzenia na kijowskim Majdanie w czasie Rewolucji na Granicy w 1990 roku, Pomarańczowej Rewolucji w roku 2004, jak i Rewolucji Godności z roku 2013–2014.

Minęło już ponad pięćdziesiąt lat od rozpoczęcia „trzeciej fali” demokratyzacji i trzydzieści lat od upadku „żelaznej kurtyny”, a problematyka przejścia od autorytaryzmu ku demokracji oraz utrwalania demokratycznych przemian w dalszym ciągu jest tematem popularnym wśród politologów. Mimo że sam proces demokratyzacji uległ pewnemu zahamowaniu w pierwszej dekadzie XXI stulecia¹², rozważania teoretyczne poświęcone tej problematyce powróciły jednak wraz z wybuchem „kolorowych rewolucji” w świecie pokomunistycznym¹³ (np. Pomarańczowa Rewolucja) oraz politycznej rewolty w Afryce Północnej¹⁴. Wydarzenia te zdeterminowały potrzebę analizy związków pomiędzy zjawiskami i procesami zachodzącymi w różnym miejscu i w różnym czasie, jako fundament badań porównawczych. Stały się zarazem przedmiotem badań prowadzonych w Europie Środkowej i Wschodniej w zakresie tranzycji od autorytaryzmu do demokracji. Wśród badaczy nie ma również zgody co do przemian na obszarze postsowieckim, wielu badaczy różni „czwartą falę” demokratyzacji. Jednak zdaniem Phillipe’a Schmittera i Terry Lynn Karl tezy o podobieństwie procesów zachodzących w Europie Południo-

¹⁰ J. Felsztynski, M. Stanczew, *Trzecia wojna światowa? Bitwa o Ukrainę*, wyd. Rebis, Poznań 2015, s. 13.

¹¹ O. Hankivsky, A. Salnykova, *Gender, Politics, and Society in Ukraine*, University Of Toronto Press, 2012, s. 26.

¹² L. Diamond, *The Democratic Rollback*, „Foreign Affairs”, 2008, vol. 87, nr 2, s. 36–48.

¹³ M. Žherebkin, *In search of theoretical approach to the analysis of the ‘Colour revolutions’: Transition studies and discourse theory*, „Communist and Post-Communist Studies”, 2009, vol. 42, nr 2, s. 199–216.

¹⁴ L. Way, *Comparing the Arab Revolts. The Lessons of 1989*, „Journal of Democracy”, 2011, vol. 22, nr 4, s. 17–27.

wej, Ameryce Łacińskiej i Europie Środkowo-Wschodniej (choć nie odnieśli się bezpośrednio do przemian zachodzących na terenie byłego ZSRR, np. na Ukrainie) przeciwstawiają się postulatowi wyodrębnienia „czwartej fali” odnoszącej się do europejskich państw postkomunistycznych. P. Schmitter i T. Karl odrzucają zarówno argument o symultaniczności przemian (demokratyzacja, restrukturyzacja gospodarki, budowa państwa), podniesiony przez Clausa Offego¹⁵, jak i koncepcje oparte na swoistości formy przejścia w Europie Środkowej i Wschodniej, która jest zarazem niekooperatywna, rewolucyjna i niekonkluzywna (tj. niekoniecznie prowadzi do ustanowienia i utrwalenia demokracji)¹⁶. Zdaniem autorów, różnice te – w ich opinii wyolbrzymiane – nie uzasadniają traktowania procesów politycznych zachodzących po 1989 roku w Europie Środkowej i Wschodniej jako odrębnej fali demokratyzacji. Choć trzeba zaznaczyć, że omawiany przykład Ukrainy, jako terytorium postradzieckiego wykazuje swoją odrębność.

Głównym celem badawczym książki jest próba pełnego zrozumienia, opisu i wyjaśnienia roli, jaką odgrywali młodzi obywatele Ukrainy, ze szczególnym uwzględnieniem kategorii studentów, w procesach politycznych i społecznych zmian po 1991 roku. Wiele opracowań naukowych, cytowanych także w niniejszym konspekcie, porusza kwestię udziału studentów w protestach politycznych (ostatnio przede wszystkim w odniesieniu do Rewolucji Godności), jednakże najczęściej są to studia teoretyczne i opisowe. Tymczasem zamiarem autora jest przyjęcie podejścia empirycznego, które posłuży do realizacji wyżej wskazanego celu badawczego. Z jednej strony pozwoli to dokładniej przyjrzeć się zasobom symbolicznym młodych obywateli Ukrainy (ich poglądom, wizjom, ideom, interesom, hierarchiom wartości, wiedzy itp.). Ten cel szczegółowy zostanie osiągnięty w toku analizy danych z badań ankietowych, które zostały już zrealizowane. Z drugiej strony konkretne kwestie i problemy zidentyfikowane na etapie badań ilościowych, zostaną poddane analizie w oparciu o dane zebrane w trakcie wywiadów pogłębionych prowadzonych ze studentami na Ukrainie. W tym sensie zostanie osiągnięty drugi ważny cel szczegółowy, tj. diagnoza, opis i wyjaśnienie dominujących w świadomości społecznej studentów wzorów zachowań (politycznej aktywności), które uznaje się za uzasadnione i skuteczne w relacji ze światem polityki.

Realizacja zadań badawczych oraz studia nad dostępną literaturą przedmiotu powinny pomóc zrealizować także trzeci cel szczegółowy, który stanowi kontekst głównego problemu badawczego, a jest nim próba identyfikacji i scharakteryzowa-

¹⁵ C. Offe, *Drogi transformacji. Doświadczenia wschodnioeuropejskie i wschodniemieckie*, wyd. WN PWN, Warszawa 1999, s. 35–61.

¹⁶ M. McFaul, *The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship. Noncooperative Transitions in the Postcommunist World*, „World Politics”, 2002, vol. 54, nr 1, s. 220–244.

nia typowego dla społeczeństwa ukraińskiego modelu zmian społeczno-politycznych (służyć temu ma przegląd teorii rewolucji, zmian społeczno-politycznych, modernizacji itp., ustalenie, w jakim stopniu nadają się one do opisu modelu zmian na Ukrainie na przestrzeni dziejów i współcześnie). Z pewnością osiągnięciu tego celu będzie służyć poszukiwanie odpowiedzi na pytania o źródła i uwarunkowania politycznych i społecznych przeobrażeń, motywacje kluczowych aktorów, determinanty napięć i konfliktów obecnych w całym ukraińskim społeczeństwie czy sposób funkcjonowania instytucji politycznych.

Przyjmując założenie, że młode pokolenie stanowi swoisty barometr zmian¹⁷, możemy wnioskować, że na podstawie analizy jego aktualnych opinii i postaw będziemy w stanie przewidzieć rozmaite potencjalne scenariusze dla przyszłości państwa i społeczeństwa. Realizacji tego celu podporządkowany był projekt badań ilościowych i jakościowych, których rezultaty powinny pozwolić na weryfikację hipotez badawczych. Te z kolei odnoszą się przede wszystkim do szczegółowych celów badawczych zaprezentowanych wcześniej:

Hipoteza 1: Zasoby symboliczne, którymi dysponują młodzi Ukraińcy (studenci) znacząco różnicują tę kategorię społeczną i determinują wiele istotnych zjawisk, m.in. studencki stosunek i oceny systemu politycznego (demokracji) czy gotowość do podejmowania aktywności publicznej i politycznej.

Hipoteza 2: W świadomości społecznej studentów ukraińskich dominuje krytycyzm wobec funkcjonowania wielu instytucji państwa (np. wyborów), poczucie marginalizacji i pauperyzacji oraz przekonanie o skuteczności działań radykalnych, co wiąże się z powszechną akceptacją wzorca rewolucyjnego w relacji ze światem polityki.

Hipoteza 3: W procesie historycznym można zaobserwować cyklicznie występujący pewien typowy dla społeczeństwa ukraińskiego model zmian społeczno-politycznych, który ma zwykle bardzo gwałtowny, rewolucyjny charakter. Postrzegany przez studentów jako jeden z najskuteczniejszych sposobów działania politycznego stanowi ważny element ich kultury politycznej.

¹⁷ K. Szafraniec, *Młodzi 2011*, wyd. Kancelaria Rady Ministrów, Warszawa 2011, s. 11.